

TARBIYA JARAYONIDA UMUMIY PEDAGOGIKANING O'ZIGA XOS O'RNI

Naimova Durdona

Jizzax viloyati Do'stlik tumani

20-umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7118607>

Tarbiya jarayoni shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtiriladi va tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkoniyatini beradi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq ikki faoliyatni - o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongi shakllana boradi, histuyg'ulari va turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy, axloqiy, irodaviy, estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch-quvatlari mustahkamlanadi. Tarbiya jarayonida o'quvchida jamiyatning shaxsiga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlar hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongiga (ta'lim jarayonida), hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda), irodasiga (faoliyatni uyushtirish, xulqni idora qilish jarayonida) tizimli va muntazam ta'sir etib boriladi. Tarbiyalash jarayonida bulardan birortasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetta qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi.

Islom madaniyatining tarkibiy qismi-tasavvuf (sufizm) falsafasida inson ma'naviyatining, ruhiyati o'ziga xos uslublar orqali aks ettirilgan. Hazrat Abu Hamid al-G'azzoliy, Attor, Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubroning ta'lim-tarbiyaga, xulq axloqiga oid qarashlari shaxs pedagogikasida muhimahamiyat kasb etadi. Shuningdek o'rta asrlarning buyuk mutafakkirlari ya'ni Abu Nasr Farobiyning «Fozil odamlar shahri», «Kitob al Musiqi al-Kabir», «Katta musiq», Beruniyning «Mas'ud qonuni», «Hindiston», «Saydona», «Axloq haqida risola»sidagi ma'naviy-ma'rifiy masalalar, Abu Ali ibn Sinoning «Tadbiri manozil», «Axloq haqida risola», «Donishnoma», «Salamon va Ibsol», «Xay ibn Yakzon», «Tib qonunlari», Alisher Navoiyning: «Makorim ul-axloq», («Mukarram xulqlar»), «Badoiy ul-bidoya», («Go'zallikning boshlanishi»), «Navodir un-Nihoya», («Nodirliklar nihoyasi»), «Xazoyin ul-Maoniy», («Ma'nolar xazinasini») asarlarida insonni tarbiyalash g'oyalari hozirgi zamon bilan hamohangdir. Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon asarlaridagi ma'naviy-ma'rifiy qarashlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotganicha yo'q.

Buyuk ma'rifatparvar ziyolilarning g'oyalari milliy g'oya va istiqloq mafkurasining teran tomirlari bo'lib qolaveradi. Inson tarbiyasi va uning tarbiyalanganlik darajasi o'z davrining ilmiy-amaliy mezonlari bo'yicha tadqiq etishlik ko'p asrlik fan tarixiga ega. Insoniyatning yer yuziga kelishidan e'tiboran kishilar muayyan sotsiumning a'zosi tariqasida shaxslararo munosabatga kirishishi, muloqot o'rnatishi, muomala maromiga rioya qilishi lozim, deb belgilanishi tarbiyalanganlik o'lchovlarining vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Taraqqiyot, ijtimoiy ong, aql-zakovat, komfortga intilish hissi tarbiyalanganlikning ham harakatlantiruvchisi, ham mexanizmi, ham zarurat ekanligini ta'kidlovchi omil bo'lib xizmat qilgan va bundan keyin ham ko'p funksional vazifani ado etaveradi. Tarbiyalanganlikning asosiy belgilari quyidagilardan iborat, deb hisoblaydi mutafakkir Alisher Navoiy: - jahl chiqqanda o'zini bosa olish; har bir ishni qilganda «yetti o'lchab bir kesish», sir saqlay olish, mulohaza qilib, ayrim gaplarni ichga yutish; - doimo ishonch bilan yashash va olg'a intilish; andisha chegarasidan chiqmagan holda dadil bo'lish; bir ishni boshlagandan keyin uni oxiriga yetkazmay qo'ymaslik; - topgan-tutganini tejab-tergab sarflash va hokazolar. Az-Zamaxshariyning fikricha, tarbiyalanganlikning o'nta nishonasi farqlanadi: - birinchisi - xalq to'g'ri deb topgan narsani noto'g'ri deb qaramaslik; - ikkinchisi - o'z nafsiga erk bermaslik; - uchinchisi - birovdan ayb qidirmaslik; - to'rtinchisi - yomonlikni yaxshilikka yo'yishlik; - beshinchisi - agar gunohkor uzr surasa, uzrini qabul qilish; - oltinchisi - muhojirlar hojatini chiqarish; - yettinchisi - el g'amini yeish; - sakkizinchisi - o'z aybini tan olish; - to'qqizinchisi - el bilan ochiq yuzli bo'lish; - o'ninchisi - odamlar bilan shirin muomalada bo'lish. «Xushxulqlik, yaxshi muomala, shirin so'zlilik va olijanoblik - tarbiyalanganlikning asl belgilaridan», - deb ta'kidlaydi G'aybulloh as-Salom¹. «Xushxulqli, yaxshi tarbiya ko'rgan kishi yaqinlari, yoru do'stlari uchun misli o'chmas chiroqdir», - deb yozadi Servantes. «Tarbiyalanganlik-jamiyatda qabul qilingan axloqiy normalarga bo'ysunish va o'zgalaming nafratini qo'zg'atadigan xatti-harakatlardan o'zini tiya bilish»². Abdulla Avloniyning fikricha: «...xulq-nafsning suvrati» bo'lsa, Hamza Hakimzodaning ta'riflashicha: «Axloq xulqni ja'midur. Axloq ikki qism bo'lur. Biri axloqi husniya (yaxshi xulqlar), ikkinchisi axloqi zamima (yomon xulqlar)dur. Axloqi husniya insoniyat olamining bir gulshanidirki, anda hayo, qilm, saxo, qanoat, rizo, shukr, sabr, tavba, sidh, tavoz'u, ajz, faqiga o'xshash adolat gullari bila muzayyan va muattar o'lur. Axloqi zamima bir

¹ G'aybulloh as-Salom. Ezgulikka chog'lan, odamzot. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi san'at va adabiyot nashriyoti, 2000, 67-b.

² M. Qurbonov. Ijtimoiy pedagogika. - Toshkent, 2003, 41-b.

sho'razoredurki, oni aksincha jaf, zulm, hasad, kibr, kufr, tama', g'azab, nifoq, gasb, namima, kizb, bo'hton, g'iybat, buxl, xiyonat, isrof, qirs, poyriq, ta'jil, fitna, hosil; bunga o'xshash turli qabohat nimarsadan boshqa shaylar ko'karmaslar». Demak, tarbiyalanganlik barcha ijobiy xulqlarni o'zida mujassamlashtirib, salbiy xulqlardan forig' bo'lish demakdir.

Yoshlarda axloqiy xislatlar bilan birga, umuminsoniy fazilatlamini, ma'naviy sifatlarni tarbiyalashda pedagogik diagnostika va kooreksiyalash faoliyatiga murojaat etish zarur. Buning uchun, eng awalo, inson fazilatlarining o'zaro munosabatlarini va o'mini aniqlab olmoq lozim. Ma'naviyat esa aqliy, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy va siyosiy bilimlar zamirida shakllanadi. Mazkur bilimlar o'z navbatida inson ijobiy sifatlarining kamol topib, boyib borishiga olib keladi. Rejali va maqsadli o'qitish va tarbiyalash jarayonida natijalarni aniqlash zaruriyati pedagogik diagnostikani vujudga keltirgan. Old ibtidosida bu natijalar oddiy pedagogik metodlar orqali aniqlangan.

Pedagogika tarixidan ma'lumki, ta'lim-tarbiyadan, tarbiya rivojlanishdan ajratib tekshirilmagan. XVIII asming ikkinchi yarmiga kelib Rossiya pedagogikasida tarbiya masalalarini alohida ko'rish hollari uchraydi. «1806-yilda chiqarilgan Rossiya Akademiyasi lug'atida birinchi bor tarbiya so'zi pedagogik tushuncha sifatida alohida keltiriladi»³, - deb ta'kidlaydi I.Tursunov. «Tarbiya-ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari ehtiyojlarining nazarda tutgan holda o'qituvchining o'quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro amaliy va nazariy muloqotidir»⁴. «Tarbiya-tarbiyachi xohlagan sifatlarni tarbiyalanuvchilar ongiga singdirish uchun tarbiyalanuvchining ruhiyatiga muayyan suratda va tizimli ta'sir ko'rsatish jarayonidir»⁵. Qat'iy ishonch bilan aytish lozimki, degan edi Prezident I.Karimov O'zbekiston teleradiokompaniyasi muxbiri bilan muloqotda, ma'naviy boylik moddiy boylikdan ming bor ustun, shu bois biz ta'lim-tarbiya masalasiga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida yondoshmoqdamiz. Kadrlar tayyorlash haqida Qonun qabul qilingan milliy dastur ham mohiyat e'tibori bilan shu maqsadni amalga oshirishga qaratilgan. Biror-bir maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari tarbiyachi tomonidan rejalashtiriladi va tartibga solinadi: a) o'quvchining qaysi xislatini shakllantirish yoki yo'qotish maqsadida rejalashtiriladi. b) shu xislatlarni tarbiyalash yoki yo'qotish uchun xizmat qiluvchi manbalar izlab topiladi. d) belgilangan maqsad uchun xizmat qiladigan

³ I. Y. Tursunov. U.N. Nishonaliyev. Pedagogika kursi. - T.: «O'qituvchi», 1997, 172-b.

⁴ N G'aybullayev Pedagogika. -T., «Universitet», 2000, 48-b.

⁵ J. Hasanboyev, H. Sariboyev, G. Niyozov. Pedagogika. — T., «Fan», 2006, 17-b.

nazariy va amaliy manbalarni qaysisini va qayerda ishlatish rejalashtiriladi. Bunday rejaga solinib, olib borilgan tarbiya mohiyatini ta'lim-tarbiya tizimi jamiyat va insonlarning intellektual va jismoniy faoliyati tashkil qiladi.